

**SIASI UESILIANA TAU'ATAINA 'O TONGA
AKO FAKAUIKE UA 'A E KAU FAIFEKAU, TONGATAPU.
KAVEINGA: Ako Faka-Kalisitiane mo 'Etau Fanau
Ko e fai 'e
Faifekau Fili Fai'esea Lilo**

Ko e Talamu'a

Ko e Kaveinga Fakakonifelensisi 96, "Laumalie Ma'oni'oni, Fakafo'ou 'Etau Fanau" 'aia 'oku ne fakatoka 'eia 'a e faka'amu ke 'iai ha hufanga'anga ma'ae fanau mei he ngaahi Pole Fakasosiale 'oku tofanga ai 'etau fanau hange ko e faito'o konatapu, kava malohitapu, taonakita, ngaue hala'aki 'a e 'initaneti mo e tekinolosia, feliuliuaki 'a e 'ea, mo e ngaahi palopalema 'oku fehangahangai mo 'etau fanau 'i he 'aho ni. Pea ko e faka'amu ia 'a e Konifelenisi 96 'i he mahino ko e hufanga mo'oni, ko ha mo'ui kuo fakafo'ou 'e he Laumalie Ma'oni'oni.

Ko visone ia, ke 'i ai ha fakafo'ou mo'ui 'i he'etau fanau. Pehe foki ke 'i ai mo ha fakafo'ou 'a 'etau founga tauhi fanau. Ko ia, ko e Ako Faka-Kalisitiane, ko hono ako'i 'o e mo'ui Faka-Sisu ki he fanau, kaungā fononga mo e tā sipinga mo'ui.

Ko e kaveinga lea he pongipongi ni, ko e " 'Ako Faka-Kalisitiane mo 'Etau Fanau." 'Oku ou fie lave pe ki ai mei he tafa'a'aki 'a e Potungaue Ako Faka-Kalisitiane. Teu tokanga ki ha me'a 'e ua. Ko e 'uluaki ko e '*Kalasi 'Aho*'. Ko hono ua ko ha ngaahi fakatokanga me'a ki he '*asili lelei e ngaahi ngaue Ako faka-Kalisitiane ki he fakafo'ou 'etau fanau*'. 'Oku ou fie tokanga ki he kaveinga ni 'i he maama 'o e fokotu'utu'u ngaue ki he Kaveinga Konifelenisi 96.

Na'e kamata 'i Siulai ha faka'uto'uta fo'ou 'a e 'Eiki Palesiteni pea mo e Sekelitali Lahi ki ha toe langalanga fo'ou 'a e kalasi 'aho. Na'e fakafou 'i he "Tohi Fakafeangai Ma'oni'oni" 'a e faka'amu ke lotu efiafi Monite 'a e Siasi kotoa. Ka hili leva 'a e lotu pea hoko atu ai ki he Kalasi 'Aho (Fakafamili).

'Oku mau fakafeta'i lahi, kuo toki ma'u ni 'e he Potungaue 'a e ngaahi talanoa fakalotolahi ki ha ngaahi Fai'anga Lotu, kuo longomo'ui 'enau kalasi fakauike. 'I he tu'u ko ia 'oku tui 'a e Potungaue ko e ngaue ki he Kalasi 'Aho ko 'etau ngaue lahi mo mahu'inga (kapau 'oku 'ikai ko e lahi taha ia mo mahu'inga taha ia), ia kuo fakapolokalama ki he fakafo'ou 'etau fanau, Ko e faka'amu ia 'a e fakahoha'a ni, ke toe fetolongaki pe 'a e matānavu ni, pea 'i he tokoni 'a e 'Otua, ke mo'ui mo mafana 'a e fofonga'i maama 'o e Kalasi 'Aho.

'Oku langa'i 'a e konga hono ua 'o e fakahoha'a ni mei he ngali kuo lahi e ngaahi polokalama Ako Fakakalisitiane kuo 'osi fokotu'utu'u 'i he tohi Fakafeangai ke fai. 'I he Siasi Fakakolo, 'oku vahe'i 'a e efiafi 'e fa fakauike ki he Akolotu, Kalasi 'Aho, Ako Malanga, mo e To'utupu. 'I he polokalama ni kotoa, 'oku fakatautau ai pe ki he fakafo'ou 'Etau Fanau. Ko e taimi lahi mo e ngaue lahi, kuo tuku ma'ae ngaue ni.

Ko ia 'oku mahu'inga ke fakatautau tonu e ngaue ki he ma'u 'o ha fua lelei. He 'e hoko ko e koto fakala'ā 'i siatamaki, 'o katau ka mo'unofoa he longo mo'ui 'a e polokalama, ka e hili mo 'osi, 'oku 'ikai ha fua lelei 'i he mo'ui 'a e fanau.

Ko e konga hono ua ko e tali ki he fehu'i: ko e ha 'e fai ke ma'u fua lelei ai 'a e ngaue ni? Ko e ngaahi fakalotolahi mo e fakatokanga me'a ke 'alofi 'aki e ngaue ni.

1. KALASI 'AHO

Ko e fakasipinga 'eni 'o e ngaahi talanoa fakalotolahi ki he kalasi 'aho. Ko e potu Siasi 'eni 'e taha:

'I he tuku lotu efiafi Monite 'o e uike kuo 'osi na'e fai leva 'e he Faifekau 'a e ki'i huluhulu mo e lotu kamata fakataha. Na'e toki matuku leva 'a e ngaahi Kalasi 'Aho Fakafamili 'e 10, 'o nau fai Kalasi 'Aho, fakamovetevete holo pe 'i he falelotu, hall fakasiasi, mo e fakafaletolo 'o e Faifekau. Na'e

‘avalisi e ma’u ‘aho ki he toko 9 ki he kalasi (toko 97 fakakatoa). Na’e lele kotoa e ngaahi kalasi, ‘o toki kamata e matuku he hili e houa ‘e taha. Ko e kalasi fakamuimui na’e meimei a’u ‘o houa ‘e ua.’¹

Kapau ‘oku lava ‘e he Siasi ‘e taha ‘o fakakau mai ki he Kalasi ‘Aho Fakauike ha toko 90+, ‘e ala lava lelei ‘e he Siasi ‘e 97 he Vahefonua Tongatapu ‘o fakakau mai ha toko 8000+ he uike kotoa pe. Ko e ‘alunga lahi ‘o e visone ni, ‘oku tu’utu’uni ke kau kotoa ki ai ‘a e Siasi fakakolo kotoa pe.

i. Ko e Kalasi ‘Aho mo e Taimi Fakauike.

‘Oku ‘i ai e fakamalo lahi ki he ‘Eiki Palesiteni ‘i he poupou lahi ke lotu efiafi Monite kotoa e ngaahi potu Siasi, pea hoko atu ai ki he Kalasi ‘Aho. Ko e ‘epoki fo’ou ‘eni ke malu’i ‘e he Tohi Fakafeangai ‘a e taimi ‘o e Kalasi ‘Aho. Fakatauange ‘e pepe’e ‘a e kau fokotu’utu’u polokalama kehekehe mei efiafi Monite, kae tuku ke fakaikeika ai e Kalasi ‘Aho.

Matamata ko e ‘uhinga ‘e taha na’e tamatemate mai ai ‘a e Kalasi ‘Aho ko e ‘ikai malu’i lelei ‘a hono taimi fakauike. Na’e fa’a tuku pe ki he kalasi takitaha ke kumi pe ‘e ia hano taimi. Ka ko e pango he ko e taimi ia ‘oku ‘ikai malu’i lelei. Ko e ‘u’ulu mai pe ‘a e fa’ahita’u Faka-Me, Sepitema, Kilisimasi, Konifelenisi, etc. pea fakalahi taimi e ngaahi fiema’u fakafa’ahita’u ia ‘o lomelina ai pe ‘a e Kalasi ‘Aho.

‘I he taimi tatau ‘oku lahi pe mo e ngaahi me’a fakakolo ia ‘oku kumi taimi. Ko e taimi ‘e taha kapau ‘oku malohi ‘a e Faifekau ia ki he To’utupu pe ko e Pakipaki, ‘e kau mai mo e ongo polokalama ia ko ia he fe’au’auhi ki hano taimi. Kapau he ‘ikai malu’i lelei ‘a e taimi ‘o e Kalasi ‘Aho, ‘e kei tu’u lavea pe ‘a e ngaue ni ki he fe’au’auhi fakakolo ki he taimi mo’oe ngaahi fiema’u kehekehe. ‘Oku faingata’ a pe ke fakamo’ui ha ngaue ia kapau ‘oku faka’apee pe hono taimi fakauike. Ko e fa’a toloi mo e fa’a kaniseli ko e fili lahi ia ‘o e Kalasi ‘Aho.

Ko e Kalasi ‘Aho na’e fai ‘e Sione Uesile mo e ‘uluaki kau Uesiliana na’e fakauike. Na’e ‘ikai fai noa ‘a e fakauike ‘o e Kalasi ‘Aho. ‘Oku mahu’inga ke hunuaki fakauike ‘a e fononga pilikimi fakafotiuitui. Na’e tu’utu’uni’i pau ‘e Sione Uesile ke fakauike ‘a e fe’iloaki mo e fakataha.² Fakafeta’i kuo tau ma’u ‘eni ‘a e poupou ‘a e ‘Eiki Palesteni mo e Sekelitali Lahi ke fakapapai’i ‘oku fakauike ‘a e Kalasi ‘Aho. Fakatauange ‘e muimui’i lelei ‘a e fokotu’utu’u ni ‘e he Siasi fakakolo.

ii. Kalasi ‘Aho mo e Fakafotiuitui

Ko e fehu’i tefito ‘o e polokalama kalasi ‘aho ko e, ‘oku fefe ‘a e mo’ui ‘a ho laumalie (‘i he uike ni)? ‘Oku kau ki ai ‘a e alā fehu’i hange ko e: ‘Oku ‘i ai ha me’a kuo ke a’u fo’ou ki ai he uike ni? ‘Oku ‘i ai ha fakalotolahi fo’ou mei he Tohitapu? ‘Oku ‘i ai ha tu’unga fo’ou ‘o e fakfeta’i he uike ni? ‘Oku ‘i ai ha ivi fo’ou ‘oku ke ma’u he uike ni? Kuo ke toki ikuna ni ha pole kuo ke fefa’uhi fuoloa mo ia? ‘Oku fefe ho’o fononga ‘i ho’o pole na’e toki fai ‘i he uike kuo ‘osi? Ko e ngaahi fehu’i ‘oku tokanga ki he fakafotiuitui mo’ui.

‘Oku taau ke tokanga ‘a e Tauhi ‘Aho ke valoki’i pea ta’ofi ‘a e fakamafana me’a. Taimi lahi ‘e toitoi pe ha taha ‘i ha talaloto motu’a neongo ‘oku masiva kelesi fo’ou. Kuopau ke ‘i ai ma’u pe ha tupu fo’ou, ke kai folofola fo’ou, mo ma’u kelesi fo’ou ‘a e kau lotu fehu’i ke tauhi ‘aki ‘enau fononga. ‘Oku tau kei manatu ki he talanoa ‘o Semisi Huohuatonu, ko e Tauhi ‘Aho ‘a Sione Uesile. Na’e talaloto mafana ha fefine ‘a’ahi ka e hange ‘oku ongo nge’esi pe ia kia Semisi. Ko ia na’e ta’ofi atu ‘e Semisi, ‘o ne fehu’i ange, ‘Oku ke lea ki he tu’unga ‘oku ke lolotonga ‘i ai, pe ko e tu’unga na’a ke ‘i ai, ka kuo ke tō mei ai? Na’e toki tangi ‘a e fefine ‘o ne fakahā mai ko e tu’unga na’a ne ‘i ai ka kuo ‘ikai ‘eni. Taimi ‘e taha ‘oku lelei ke huohuatonu ‘a e fehu’i fakatauhi. Ko e ngaue ia ‘a e Kalasi ko e muimui’i mo poupou’i a e pue ‘i he mo’ui fo’ou.

¹ Ko e tohi kakai ‘a e potu Siasi ni ko e 330+. ‘Oku ‘i ai e kau lotufehu’i ‘e toko 142, ‘a ia ko e 88 fefine mo e 54 tangata. ‘Oku ‘i ai e kalasi ‘aho fakafamili ‘e 10, ‘o tefito ‘i he ngaahi motua’i kalasi fakamisinale ‘e 10. ‘Oku longomo’ui ‘aupito mo e kau mai ‘a e fanau.

² Vakai ki he Tohi Fai-‘Aho ‘o e Siasi Uesiliana Tau’ataina ‘o Tonga

‘Oku ma’u ngata’a ‘a e tokoni faka-kalasi ‘aho ki ha mo’ui ‘oku fakafo’ou. Neongo ‘o ka fakalahi polokalama ‘a ‘etau malanga, po lea, lautohi faka-Sapate, ako Tohitapu, etc. he ‘ikai pe lava ke fetongi ai ‘a e tokoni fakakalasi ‘aho. Ko e ngaahi polokalama ia ‘oku ouau talaki pe. Malanga pe ‘a e tokotaha ka e fanongo ‘a e toenga. ‘Oku ‘ikai ha faingamalie ‘o ha talaloto mo ha tokoni fakapatonu ki he fiema’u fakafo’ituitui. Ko e Kalasi ‘Aho aipe foki ‘oku faingofua ke ma’u ai ‘a e fe’atā ‘aki ke fai hangatonu ha valoki, pe tali ha lea ‘ofa mai ki hatu vaivai’anga. ‘Oku faingata’a ke popongo ‘a e loto ‘atā ni ia ‘i ha feohi’anga tokolahi. Ka ‘o ka toki malohi ha taha pea toki faingofua ke malanga mo lea.

Ko e taha ‘o e tokoni mahu’inga ‘a e Kalasi ‘Aho ki he fakafo’ou ko hono teletele ‘o e ngaahi lea kakano ke manava mai ai ‘a ‘enau ngaahi a’usia fo’ou ‘o e mo’ui ‘i he ‘Eiki. ‘Oku lave ‘a Sau Faupula ki he ngaahi lea kakano na’e ‘**fakakaukau’i mamafa**’ pea fai ‘aki e faka’amu faka-‘Otua’. ‘Oku fanau’i ‘i he feohi’anga Kalasi ‘Aho ‘a e ngaahi lea kakano ‘o e mo’ui tisaipale mo e fua kolosi. Ko e ngaahi lea ‘oku teletele ‘aki ‘a e ma’unga nofo ki ai, fakakaukau’i mamafa, mo e feako’aki fakauike. ‘Oku ma’u lea lelei ma’upe ha taha ia ‘oku ma’unga nofo ki ha fa’ahinga ngaue. Huanoa kapau ko ha fanga ki’i kulupu Kalasi ‘Aho ‘oku nau ma’unga nofo ki he mo’ui fo’ou. ‘E mohu lea kakano, ‘o ‘aonga ki he kaveinga lea mo e fai akonaki. Ka ko e me’a tepū ‘a ‘ene taungatonu ke manava mai ai ‘a e ‘ausia fo’ou.

iii. Kalasi ‘Aho Tutuku ‘I he Fakaului mo e Tanumaki.

‘Oku tau kei tauhi ‘a e ouau motu’a ‘o hono ‘eke (fakataha Fakaha Kakai) ki he kau Tauhi ‘Aho ‘a e fehu’i: ‘oku ‘i ai ha ului fo’ou? Ko e Kalasi ‘Aho longomo’ui ko e sino Fakaului mo e tanumaki ia ‘a e Siasi. ‘I he uike Kalasi ‘Aho Tutuku (fa’a uike ‘e 3 he mahina) ‘oku fai e ngaahi ‘aho ‘o hikihiki holo ‘i he ngaahi ‘api nofo’anga. ‘Oku ma’u faingamalie lahi ai e Kalasi ‘Aho ke fe’iloaki mo e kakai te’eki lotufehu’i he ngaahi ‘api. Ka ‘i ai taha fo’ou ‘oku piki mai ki he hikihiki holo ‘a e Kalasi pea tauhi aipe ka e ‘oua kuo fe’unga ke fokotu’u Lotufehu’i.

‘Oku malohi ‘aupito ‘a e ivi fakaului kakai ‘i he vilovilo takai ‘a e ngaahi Kalasi ‘Aho ‘i he ngaahi ‘api. Ko e faka’ilonga ‘uluaki ia ‘o e mo’ui fo’ou ko e kau fakauike mai ki he feohi’anga fakalaumalie ‘a e Kalasi. ‘Oku fanongo fakauike aipe ‘a e Tauhi ‘Aho mo e Kalasi ki he’ene ngaahi vahevahe ‘o kau ki he’ene fononga mo e ‘Otua. ‘Oku ma’u aipe foki ‘e he Ului Fo’ou ‘a e ngaahi pou pou fakalaumalie mei he Kalasi. Ko e malohi ‘o e Kalasi ‘Aho he ko e sino pe ‘oku ne fai ‘a e Fakaului ko ia aipe ‘oku ne fai ‘a e Tanumaki. Ko ‘ene lahi ange ‘a e Kalasi ‘Aho ‘oku longomo’ui mo vilovilo takai ki he ngaahi ‘api nofo’anga, ko e lahi ange ia ‘o e Fakaului mo e Tanumaki ‘oku fai ‘i he Siasi Fakakolo. Fakataunge ‘i he tokoni ‘a e ‘Eiki ke fai ha fakafo’ou mo’ui ‘i he kakai ‘oe Siasi mo e fonua.

iv. Kalasi ‘Aho mo e Fanau

Na’e fekau ‘e Sisu ke tuku ‘a e fanau ke ha’u kiate ia. ‘I he tukunga ‘o e ‘aho ko ia, ko e fakaafe ‘eni ki he fanau ke kau ange tākanga ‘a Sisu mo ‘ene kau akonga. Na’e fononga ma’u pe ‘a Sisu mo e tākanga ‘o ‘ene kau ako. ‘Oku pou pou’i ‘e he Potungaue ‘a e Kalasi ‘Aho Fakafamili ‘i he ‘uhinga ke taka e fanau ‘i he lalo hakanga, ‘oku haka’i ai ‘a e muimui faka’aho kia Sisu. Pea kenau ako ‘a e fakamatu’otu’a ‘o e mo’ui tui, ‘i he ‘ātakai fakafamili. ‘E lelei ke tuku ange kenau fai e lotu kamata, lau veesi lauloto, fai talanoa ma’ae fanau, kau he lotu hufia, etc. Ko ‘enau fanongo fakauike ki he vahevahe he folofola ko e fakava’e lelei ia ‘o mo’ui Lotufehu’i.

‘E lelei ke fakakau mai ‘a e fanau lalahi ange ki he fe’inasi’aki he Folofola. Pe ko e ha ha’anau fo’i setesi ‘e lava ‘oku mahu’inga pe “ke nau kau.” Ko e fononga ki he fonua mama’o kuopau ke kamata’aki ha fo’i manga pe ‘e taha. ‘Oku te fiefia he fa’a mamata ki he malohi ‘a e fanau ‘oku kau ki he Scripture Union. Ko e fakapulipiuli he ‘oku ‘i ai ‘a e ki’i feohi’anga ‘oku nau akolaka ai. ‘Oku taau ke hoko ‘a e Kalasi ‘Aho ko e mohenga lelei, ke lulu ai e tenga ‘o e ‘ulungaanga fo’ou ‘i he ‘Eiki ma’ae fanau.

2. Ngaahi Fakalotolahi

i. Ke tu’u Lotufehu’i ‘a e fanau.

Ko e hufanga’anga ma ‘a e fanau mei he ngaahi palopalema fakasosiale ko e tu’u Lotufehu’i. Ko e hiki ia mei he mo’ui tu’u laveangofua ki he mo’ui taipau’i ki he ‘Otua. ‘Oku ‘ikai sola ‘a e Tohitapu ki he

fanau na'e tupu he ngaahi kuonga faingata'a. **Ko Samiuela** ko e tama na'e tupu he kuonga na'e ma'u ngata'a e Folofola, pea 'ikai toe pā mai ha Visone. Ka na'e malu 'aupito 'ene nofo ki he 'Otua. Malie he na'a ne hoko ai ko e monu'ia'anga 'o e fonua. **Ko Timote** foki na'a ne ngaue he kolo faingata'a ko 'Efeso. Na'e fale'i ia 'e Paula ke ne hola mei he ngaahi me'a fakamate ka e tuli ki he lotu mo'oni mo puke ki he mo'ui ta'engata (1 Tim. 6: 11-12). Ko e fakafou mo'ui 'a Laumalie Ma'oni'oni ko e hao'anga pe ia mei he faito'o konatapu mo e ngaahi pole fakasosiale.

Hange 'oku tau kau he ta'u ni mo ha matangi lelei. 'Oku kaveinga tatau pe 'etau lotu mo 'etau lau Folofola faka'aho. Ko e ngaue lahi ka 'oku kafataha 'etau lotu mo 'etau lau Folofola. Ko e va'e lelei lahi ia 'o e tu'u Lotufehu'i 'etau fanau 'a e Lotu mo e Lau Folofola ta'u kakato. Kuo fakalahi mo 'etau fakaului mo e tanumaki. Ko e toe pe 'eni ketau matu'aki punou hifo 'o lotua mo'oni 'a 'etau fanau. Ko e kaveinga Konifelenisi 96 ko e kupu'i lotu kia Laumalie Ma'oni'oni. 'Oku fakamamafa'i mai ketau pelu tui 'o ha'amo 'a e kaveinga. Te tau lava pe 'a e fakahoko polokalama ka ko e alasi 'o e laumalie 'o e fanau ko e me'a pe ia 'a Laumalie Ma'oni'oni. Neongo ai 'a e lelei 'o ha fokotu'utu'u ngaue, ka 'o ka 'ikai mahūfia 'e kei tangāengāe pe.

'Oku taau ketau tokanga ke tuki poini. Neongo 'a e fu'u ngatū 'o e kuata Sepitema ni, 'oku 'ikai pe 'u'uku mai 'a e tu'u Lotufehu'i ia. Ko ia, ko e fakafou ke 'oua na'a hoko 'a e Fakafou 'Etau Fanau ko fakafu'u lau. Tau tokanga ki he fakatokanga'i moe fakatalanoa ki he kakai kuo pehe kuo nau taau ke Lotufehu'i. Neongo 'o ka loto fekeka ha taha, ka 'oku tau 'ilo kotoa pe 'oku 'ikai ko ha kupu'i 'akau pe me'a mate. 'E faifai pe 'etau ngaue ki ai, pea liliu 'a hono loto. Kapau tetau fakavaivai 'i he huohuatonu 'etau pole'i e kakai ki he Lotufehu'i tetau kei lahi tuki 'ea pe. Fakatatau ki he Tohi Kakai 2019 ko e tokolahi 'o e kau fanongo 'i he Siasi ko e peseti 'e 62 'o e fakakatoa. Ko e Siasi ngāvaivai ia kapau 'oku tokolahi mama'o 'a e kau fanongo 'i he kau Lotufehu'i. 'Oku hange ia ha saliate 'oku malohi ange 'a e fusi kimui 'i he teke kimu'a.

ii. Ke tau fa'a falala ki he'etau fanau

'Oku 'i ai hotau vaivai faka-Tonga ko e fakasi'ia 'o e fanau. 'Oku toki polo'uto tokua pe 'a e tangata 'i he'ene a'ua'u. Pea ko e tufakanga 'o e si'i ko e fakaongoongo mo e talangofua. Ko e lahi pe 'oku lea mo tonu 'ene tu'utu'uni. 'Oku iku ai ke lau 'a e Lotufehu'i ko e me'a fakakakai lalahi. 'Oku tau angamaheni ke toki tu'u Lotufehu'i pe 'i ta'u tolungofulu. Ka pole'i atu ha taha ke Lotufehu'i ko e tali maheni, 'oku te'eki ke ne taimi. 'Oku 'ikai hao 'etau me'a fakasiasi mei he faingata'a ni. Na'a mo 'etau feohi'anga 'oku 'ikai kau e fanau ia he lea. 'Oku nau molumalu ta'utu pe mei he kamata ki he'ene 'osi. 'Oku ngali fakaoli leva 'enau fakalongolongo pe, pea tau toki tu'u atu 'o talaange kenau lea mo malanga.

'Oku tau ako lahi 'i he'etau ngaahi himi 'a e anga falala ki he taau 'a e fanau ke fai 'a e fekau 'a e 'Otua. 'Oku nau taau ke **'fai ha lakanga'**(THB 609). 'Oku fakaanga'i mamafa 'a e to'onga fakasi'ia 'o e fanau 'o pehe pe tenau "'aonga ki he ha?" pea mo fakamanatu mai **'Ko Sisu ne ne pehe ke ha'u, tamaiki iiki, he tenau taau ke fai ha ngaue ma'aku'**, (THB 411). 'Oku fakamanatu mai 'a e nima 'o Tevita na'e pehe 'e "'aonga ki he ha?" Ka ko e nima ia na'e **'lava noa ke tolo maka ke to ha to'a.'** 'Oku toe fakaanga'i mamafa 'a e fanau 'oku nau lau pe kinautolu ko e si'i. Pea fakalotolahi mai ke **'Oua 'e lau pe, "Ko e si'i au", 'E tangane mai 'a Langi, 'alu ki he tau'** (THB 423).

'Oku taau ketau toe saupulu 'o hu'i e ta'efalala ki he fanau. Tau kamata leva ke fakalotolahi kenau kau malohi mai. Mahu'inga 'aupito ke tuku hanau taimi 'i he'etau 'u feohi'anga. 'O 'ikai ko e taimi pe ke fai ai ha lea kiate kinautolu, ka ko e taimi kenau lea mai. 'Oku vave 'aupito e potu'i lea 'a e fanau 'oku nau fa'a lea he houa 'ilo 'apitanga. Huanoa kapau 'e fakalahilahi hanau taimi 'i he feohi'anga fakauike. 'Oku 'i ai 'a e siasi 'e taha kuo nau fokotu'u 'a e kau matapule ke fai akolaka ai he taukei fakataki. 'Oku fakakau atu 'e he ni'ihi ke 'ai ha'anau kongame'a 'i he toutu'u fakasiasi. Neongo pe ko e ha e fotunga ka 'oku tokoni 'enau akolaka leva 'i hotau lotofale tonu.

Fakatauange ke kei tokoni aipe kinautolu 'e Laumalie Ma'oni'oni 'i he ngaue ki he fakafou 'etau fanau.